

СИМВОЛІКА РОСЛИННОЇ НОМІНАЦІЇ У ДРАМІ-ФЕЄРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ „ЛІСОВА ПІСНЯ”

Розглядаються особливості функціонування назв рослин, процес перетворення цих лексем на образи-символи у драмі-феєрії Лесі Українки „Лісова пісня”. Висвітлюється образно-стилістичний потенціал рослинної номінації у художньому тексті, її роль у створенні естетичних асоціацій, характеротворенні, у побудові сюжету.

Ключові слова: слово-символ, назви рослин, сема, художній текст, дендрономен, індивідуально-авторське значення, лексико-семантичне поле, полісемантична одиниця.

Леся Українка належить до митців, що, реалізуючи свій таланти, сприймають націю як інтегральну особу, психо-інформаційну систему, феноменальний компонент гіпертексту драми людського буття. Мовний аналіз творчості художника такого порядку є, на нашу думку, надзвичайно відповідальною справою.

Предметом розгляду нашої розвідки стали назви рослин, процес перетворення цих лексем на образ-символ, що зароджений у рамках художньо-літературного контексту драми Лесі Українки, набуває розгалужених асоціативних зв'язків і виходить у систему образного світосприймання. Зазначимо, що процес перетворення слова на символ в народній творчості супроводжується приглушенням семи „рослина” та заміщення її на асоціативну сему „людина”. Тобто для символічного вираження обов'язковим є антропоморфний фон. За нашими спостереженнями, інтегральною семою, на основі якої відбувається зближення двох систем, що належать до різних лексико-семантичних груп, стає переважно сема „краса”, „зовнішній вигляд”. У „Лісовій пісні” Лесі Українки відбувається нашарування контекстуального значення на народне символічне, і таким чином символ виступає як своєрідний „виклик звичному змісту співзвучної

лексеми, як слово, що виникає заново й ефективно накладається, не зливаючись, на апперцепційний фон споріднених модусів однорідної лексики” [1, 187].

У дослідженнях, присвячених рослинній номінації (роботи А. Багмут, Т. Волошиної, В. Карпової, І. Сабодощ, А. Шамоти та інших), основна увага звертається на мотивацію найменування. При цьому мало звертають увагу на той ментальний потенціал, який має та чи інша мова, на той потенційний „арсенал”, з якого людина бере ту чи іншу назву для вирізнення нової рослини, нерідко при цьому на його базі утворюючи нову номінацію. Підкреслюється тільки, що в механізмі номінації можлива така операція, як перенесення назви за дійсною чи уявною подібністю, або ж номінація однією назвою групи подібних реалій рослинного світу. Ми цілком погоджуємося з думкою А. М. Шамоти, що назви рослин, „як літературні, так і народні, становлять багате і досить надійне джерело для деяких культурно-історичних, етнографічних, географічних висновків, що виходять за межі суто лінгвістичних завдань” [9, 31]. Тому *актуальність* представленої розвідки посилюється недостатнім вивченням функцій слів-символів у художньому тексті й полягає у здійсненні спроби аналізу образно-стилістичного потенціалу номенів на позначення рослин у словесно-художній системі твору Лесі Українки і як своєрідних конструктів слов’янської ментальності. Саме художній текст дає інформацію про національну свідомість, відтворює мовну культуру певного народу.

Метою представленої статі є дослідження рослинної номінації у контексті художнього твору (на матеріалі драми-фесрії „Лісова пісня” Лесі Українки) під кутом зору вираження національної культури, яку складають і відтворюють слова-символи. Зазначимо, що домінування та специфічна визначеність у культурі слов’ян „світового дерева”, цієї універсальної константи, тривалий час визначала модель світу людини. Це зумовило „членування дерева та рослини по вертикальній лінії – крона, листя, середня частина, корінь, які семантизуються у відповідних текстах так, що вертикальне, „звичне” положення

рослини пов'язується з „небом”, „верхом”, тому символізує „позитивне”, а відхилення до низу – асоціюється з „негативним” [4, 5]. За нашими спостереженнями, у тексті „Лісової пісні” рослинна лексика має народну символічну та індивідуально-авторську семантику, а подекуди виступає і з прямим номінативним значенням. Це зумовлено жанром та ідейно-тематичними особливостями „Лісової пісні”, в якій ми зафіксували 48 назв рослин. Через те, що граматичний рід назви рослини впливає на об'єкт символізації, ми розглядаємо слова-символи у драмі Лесі Українки, які позначають: а) жіночий рід, б) чоловічий рід. Зміна позначуваного є завжди вторинною.

А) **Верба.** Цей дендрономен у тексті драми-феєрії утворює таке лексико-семантичне поле: *вербиця, верба-вдовиця, вербиченько-матусенько.*

1. *Верба-вдовиця.* (Про Того, що греблі рве) „Лякає птицю мудру, сторожку, *вербі-вдовиці* (курсив наш – Е. Б.) корінь підриває” [6, 14]. У Лесі Українки ця назва набуває нового емоційного забарвлення, епітет-прикладку вжито для персоніфікації верби. Якщо порівняти смислове навантаження цього дендрономена та інших назв рослин (у цьому уривку), то з'ясується, що останні вжиті без персоніфікації.

2. *Вербиченько-матусенько.* (Мавка кидається до верби, що стоїть над драговиною) „*Вербиченько-матусенько, рятуй!*” (рятує Лукаша з драговины). Дендрономен позначений персоніфікацією і, як у першому випадку, назва рослини набуває додаткового семантичного прирощення. Порівняйте:

а) пряме номінативне значення – *верба-дерево*;

б) символічне значення з народної творчості – *верба-дівчина*, жінка з трагічною долею. Народна символіка назв рослин стала основою для написання Лесею Українкою „Лісової пісні”. Порівняємо з уривком народної пісні: „На городі верба рясна... Там стояла дівка красна, / хороша та вродлива, / її доля нещаслива” [7, 16]. На початку твору *верба-вдовиця*, а наприкінці Мавка залишається одна (перетворена на вербу) через те, що Лукаш помирає, тобто залишається вдовою. Звідси конотативне

значення слова – „безсмертя у природі, взаємозаміщення”. Значення трагізму підсилене народно-пісенними епітетами: „з сухим листом”, „плакучим гіллям” [6, 110]; пор. власне авторське „(Верба-Мавка) Смутними росами з вітів моїх” [6, 124].

Вербиця. „Попілець ... ляже ... в рідну землицю, / вкупі з водою там зростить *вербицю*, / стане початком тоді мій кінець” [6, 123]. Уривок дуже схожий на народне замовляння. У слові наявний „словотворчий суфікс -иця, однією з функцій якого є утворення народних назв рослин в українській мові” [2, 82]; використаний він як ритмоутворюючий елемент. Додаткового індивідуально-авторського значення набуває за рахунок символічно значущого дієслова „зростить” – передає позитивну семантику „відродить”, а слово „вода” відображає „давні уявлення людини про воду як межу двох світів, двох площин часу” [4, 6].

Від лексики *верба* утворено такі означення: „*вербова сопілка*”, „*вербова гілка*”, „*вербовий кілок*” [6, 24, 124, 116]. Таким чином, дендрономен *верба* – полісемантична одиниця, яка за допомогою інших лексичних одиниць реалізує певне смислове навантаження, набуває символічності, що сформована на ґрунті української народної творчості. Також у драмі Лесі Українки наявна алегоричність – образ *верби* передає значення суму.

Береза. Дендрономен *береза* у давніх слов’ян символізував чисту матір-природу. „У текстах замовлянь лексема *береза* виступає в парі зі словом-символом *дуб* і є його семантичним антиподом, що підкреслюється протилежними колористичними означеннями – *чорний дуб* – *біла береза*. До того ж опозиція *дуб* – *береза* ґрунтується на реалізованій семі „рід”: *дуб* виступає позначенням чоловічого роду, *береза* – жіночого” [4, 16]. У драмі Лесі Українки зустрічаємо у ремарці прологу: „Посеред ліса простора галява з плакучою *березою* і великим просторим *дубом*” [6, 9]. У цьому реченні, що з’являється на початку твору, вже накреслено розподіл чоловік / жінка і вічна тема кохання. Далі з’являється сема „сум”, що реалізується за допомогою символічно значущих елементів, виражених означеннями: „пла-

---

куча, журлива, смутна”. Ще одна сема, характерна для цього дендроніона, – „чистота”. Вона реалізується через лексему *білий*. „Покрай ліса таємничо *біліють* стовбури осик та *берез*. Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаючи узлісся та розвіваючи гілля плакучій *березі*” [6, 47]. Ця ремарка наявна у контексті перед сценою нічної зустрічі Мавки та Лукаша. Порівняємо з уривком народної пісні: „червона калінонька, а білеє деревце – гарна дівчина, та ще й не займана” [7, 94]. Можна стверджувати, що образ берези є у тексті Лесі Українки уособленням чистоти, незайманості та дівочого смутку, який зумовлений коханням. Лексико-семантичне поле дендроніону *береза*: *березочка, сестра, сестронька, сестриченко*.

1. *Березочка*. „...І воли, стежечки як мережечки, що вели мене до *березочки!* Ой сховай мене, ти, *сестриченко!*” [6, 47]. Обидві назви – це демінутиви, які вживаються в народній творчості. *Береза* персоніфікується, стає живою істотою.

2. *Сестра*. „Лукаш. Березу ти *сестрою* називаєш?” [6, 29].

3. *Сестронька*. „Мавка. Не пий же крові *сестроньки* моєї” [6, 29].

У творі можна провести паралель між коханням Мавки та лексемою *береза*; якщо *береза* – „сестра” Мавки, то Мавка подібна до *берези*, образ-символ дає читачеві краще зрозуміти характер головної героїні. Зокрема, значення ніжності властиве *березі*: „Мавка. А я не знаю нічого ніжного, окрім *берези*” [6, 36]; „*Береза* листом залепетала” [6, 26]; „Мавка. Ні, мене *береза* ніжно колихала” [6, 41]. *Береза* – це уособлення юності і кохання Мавки – це її душа. Наприкінці твору, коли Лукаш замерзає, він сидить під *березою*.

Таким чином, у „Лісовій пісні” дендроніон *береза* становить собою багатомірну семантичну одиницю і виступає з певною символікою, запозиченою Лесею Українкою з народної традиції; крім того, відбувається нашарування індивідуально-авторського значення на народне символічне.

Калина. Назва куща непрямо передає значення трагізму. Ця назва також використовується із символікою, що запозичена

письменницею з народної традиції. У багатьох текстах українських народних пісень засвідчено такий мовний факт, «як актуалізація в семантичній структурі слова-символу *калина* потенційної семи „моральна чистота, цнота”» [4, 20].

Постійна сема „цнота, чистота” сприяє розширенню сполучуваності слова-символу. Словосполучення *ламати калину, втратити калину, губити калину, показати (комусь) калину, продати калину* пов’язані з забороненими діями, на які в народі покладено „табу”, – втратою дівочості, честі. Тому сема позитива фіксується лише у весільних піснях: „Рубаймо *калину*, Встеляймо долину Дрібними гіллячками, Бо йде Галя з дружечками” [5, 173].

Ще одна символіка, наявна у лексемі *калина*, – „дівочтва, краси і кохання”, яку виділяє О. О. Потебня [3, 9], – передає через контекст значення трагізму, а саме – втрату краси, кохання, дівочтва: „Злидні. Дай *калину* оту, що носиш коло серця! Дай! Мавка. Се кров моя!.. ...Один Злидень кидається їй на груди, смокче *калину*, інші сіпають його” [6, 107]; „*Калина* так хизується красою, що байдуже їй до всього на світі” [6, 36]. У багатьох контекстах українських народних пісень, художній літературі «лексема *калина* може входити в одне лексико-семантичне поле зі словами „смерть”, „могила”» [4, 8]. Це сприяє виділенню додаткових компонентів у семантичній структурі слова-символу – „пам’ять”, „туга за померлим”, „страчена молодість”: „Посадіте в головах червону *калину* Та поставте, мати, хрести золотії, Щоб сказали люде: лежать молодії” [7, 10]. Цікавим є той факт, що у Лесі Українки *білий колір* символізує *колір смерті*. Зазначимо, що цей символ розповсюджений в багатьох культурах світу (Доля у письменниці з’являється одягнена в *білу одіж*; Лукаш помирає, *запорошений снігом* взимку, Доля Лукаша „іде хиллячись, і зникає в снігах” [6, 122].

Ожина. Основна увага при виявленні символічного значення зосереджена на зовнішньому вигляді денотата (рослини), його диференційних ознаках. У свідомості мовця лексема *ожина* пов’язана з семантикою *ожинового шипа, колючок*, які безпо-

---

середньо асоціювались у народній творчості з *болем* і *кров'ю*. О. О. Потебня звертав увагу на зв'язок гірських та колючих рослин з *вогнем*, що не могло не відбитися в мові [3, 32]. Одночасно потрібно пам'ятати, що в текстах пісень *кров* завжди з'являється із вказівкою на смерть чи нещастя. Цим *кров* зближується з поняттям *вогонь*. Відповідно до цього семантико-асоціативний ряд слова-символу *ожина* має вигляд: *ожина* – *кров* – *вогонь*. В окремих текстах народнопісенної творчості виявляємо зближення двох слів-символів, наприклад, *терен* (колюча рослина) та *вогонь*: „Ой по горі, горі горять ті огні. Попада Маруся *терен* ізбирає, *Терен* ізбирає, в *огник* прикладає. В *огник* прикладає, жалібненько плаче” [5, 105]. Пор. у Лесі Українки: „(Доля) надходить ближче (до Лукаша) і спинається біля *ожинових кущів*, що ростуть недалеко від пожарища, та випростовується, і тоді видно її змарніле обличчя, подібне до Лукашевого” [6, 120]. Далі слово-символ сполучається з дієсловом-присудком „нижнього рівня” – „*уломити*”: „Лукаш. *Уломи* ж, моя Доле, хоч *отую ожину*, щоб собі промести, по снігу провести хоч маленьку стежину” [6, 121]. Символічно значущий елемент передає сему „зруйнувати” у народній традиції. У драмі Лесі Українки значення його розширюється, відбувається нашарування індивідуально-авторського значення „намагання перемогти свою духовну та фізичну смерть і повернути щастя”. Таким чином, у дендрономені *ожина* домінує компонент „сум”.

Розглянемо деякі назви рослин із символічним значенням у „Лісовій пісні”, які мають граматичну категорію чоловічого роду.

Дуб. Назва дерева, яка символізує в багатьох народів *силу*, *довголіття*. Лексема часто є синонімом – „дерево взагалі”, „дерево предків”, „центр світобудови”, „предмет спеціального культу”. У контексті твору дендрономен *дуб* утворює таке лексико-семантичне поле: *дубоньку*, *друже*. Крім того, утворює такі сполучення: „*пеньок дубовий*”, „*дубовий гай*”.

1. *Дубоньку*. „(Звертання дядька Лева) Гей, *дубоньку*, чи будеш ти стояти, як сива голова моя схитнеться?” [6, 84].

Демінутив (взято з народнопісенної творчості) передає сприйняття *дуба* як живої істоти, тобто відбувається персоніфікація.

2. *Друже*. „Лев. Де-де! ще й не такі були дуби, та й тії постикали... Зелений же хоч до морозу, кучерявий *друже*” [6, 84]. Символічне значення дендроніма, яке розповсюджено в народній творчості, – „сила, міць” – не простежується у драмі-феєрії. Хоча можна сказати, що проводиться певна паралель між сильною натурою дядька Лева та образом *дуба*. Але якщо звернутися до контексту, то виявляється, що назву характеризують означення, які актуалізують сему „мудрість”: *поважний, столітній, прастарий*. Килина каже: „Велике щастя – *дуб!*” [6, 112], а коли *дуб* зрубали, тоді втратили щастя, тобто знищили мудрість і загубили сенс життя. „Вдяг *ясень-князь* кирею золоту” [6, 90]. Лукаш порівнюється з *ясенем*: „Мавка. Бачиш, і ти немов той *ясень* розмовляєш (Лукаш киває, потакуючи)” [6, 34]; „Мавка (про Лукаша)... упав мені до ніг, мов *ясень* втятий” [6, 103]. Значення розкривається за допомогою символічно значущого означення „втятий”. *Рубати* в народній творчості означає „поділити на частини”. Таким чином, можна твердити, що Лукаш був наче поділений на частини – кохав Мавку, а слухав голос розуму, яким „розмовляла” його мати.

Терен. У системі фольклорної символіки лексема *терен* виступає із загальним символічним значенням „страждання”. Лексема *терен* може виступати у складі фразеологічного сполучення *дорога (стежка) терном поросла (заросла)*, яке Фразеологічний словник української мови подає зі значенням „неможливо повернутися, піти або їхати куди-небудь чи досягти чогось бажаного” [8, 263]. У фольклорних текстах подібне сполучення може набувати символічного значення „перешкоди на шляху до щастя”, пор. у Лесі Українки: „Мавка (Про Лукаша) ...і кинувся, не мовлячи ні слова, в *байрак терновий*, там і зник з очей” [6, 103]; „Доля. Скрізь *терни-байраки*, та й нема признаки, де шукати дороги” [6, 122]. Вживання прикладки *терни-байраки* підсилює показ трагічного становища Лукаша.

Дивоцвіт. На нашу думку, авторська назва рослини введена у твір з певною стилістичною метою. „Доля. Ой колись я навесні тут по гаю ходила, по стежках на признаку *дивоцвіти* садила. Ти стоптав *дивоцвіти* без ваги попід ноги... Лукаш. Прогорни, моя Доле, чи не знайдеш під снігом *дивоцвіту* стеблинку” [6, 122]. Назва рослини символізує „загублене щастя”.

Отже, традиційна фольклорна символіка – своєрідні лексичні константи, у яких зафіксований світогляд народу, активно використовується Лесею Українкою поряд з нетрадиційним, індивідуально-авторським значенням, яке нашаровується на народну символічну семантику. Досліджувані назви рослин посідають особливе місце у тканині „Лісової пісні”, перетворюються на символи, стаючи засобами образного мовлення, засобами характеротворення персонажів, беруть активну участь у створенні художнього цілого – драматичного твору.

Література

1. Виноградов В. В. Поэтика русской литературы: Избр. тр.– М., 1976.
2. Капська А. З історії народних назв квітів // Мовознавство.– 1975.– № 7.– С. 82–83.
3. Потєбня О. О. Про зв'язок деяких уявлень в мові.– К., 1984.
4. Сімович О. Поетична символіка української народної творчості (лінгвістичний аспект).– Л., 1999.
5. Творчість слов'янських народів (пісні) / За ред. Д. І. Шаповаленко.– Х., 1990.
6. Українка Леся. Лісова пісня.– К., 1964.
7. Українські народні пісні про кохання / За ред. Т. О. Дмитрієвої.– К., 1978.
8. Фразеологічний словник української мови.– К., 1999.– Т. 1.
9. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові.– К., 1985.

Boeva E. Symbolism of Plant Names in Fairy-Drama by Lesya Ukrainka “Lisova Pisnya”.

The article deals with the peculiarities of plant names' functioning, the process of these lexical units' transforming into symbols in Lesya Ukrainka's drama “Lisova Pisnya”. It throws light on the image-stylistical

potential of plant names in a literary text, its role in the creation of aesthetical associations, characters and plot formation.

Key words: word-symbol, plant names, seme, a literary text, dendroname, individually author's meaning, lexico-semantic field, a polysemantic unit.